

Сүндөтбай болыс

Кеңесбай Сүлейменов

Кеңесбай Сүлейменов

Сүндетбай болыс

**АЛМАТЫ 2008
"ЕЛ-ШЕЖІРЕ"**

ББК 28.088 6
К 50

Сүндетбай болыс. (Ауданның 80 жылдығына).

К 50 Өлкетанымдық басылым, – Алматы, 128 бет,
«Орхон» баспа үйі. 2008.

ISBN 978-601-7011-44-4

Бұл кітапта өткен ғасырдың басында қазіргі Алматы облысы Балқаш ауданы төңірегінде есімі елге кеңінен мәлім болған, болыс Сүндетбай қажы Смайылұлы туралы тарихи деректер жан-жақты алға тартылған. Сондай-ақ аталған ауданның құрылуына 80 жыл толуына орай оның әр кезеңдегі тыныс-тіршілігі де біршама көрініс тапқан.

ББК 28.088 6

© Сүлейменов К., 2008
© «ОРХОН» баспа үйі

ISBN 978-601-7011-44-4

Ер есімі ел есінде

*Ерғазы Қошанбеков,
Аудан әкімі*

Қазір еліміздің экономикасы өркендеп, әл-ауқаты жақсарып, жетістіктеріміз сағат сайын молая түсуде. Тәуелсіздік алғалы еліміздің рухани өсіп, жетілуіндегі жетістіктері жетіп артылады. Оның көрінісін ауданымыздан да байқауға болады. Елдегі салиқалы саясат пен тұрақтылықтың арқасында тұрмыс түзеліп, әлеуметтік жағдай жақсарып келеді.

Бүгінде киелі, тарихы терең, халқымыздың бойына тән жақсы қасиеттері, салт дәстүрінің қаймағы бұзылмай сақталған, бақ дарыған Балқаш ауданының құрылғанына – 80 жыл.

Осындайда Елбасымыздың: «Кең байтақ Қазақстанның даласы бекерден-бекер қазақ халқына қалған жоқ. Ата-бабаларымыздың қанымен, аналарымыздың ақ сүтімен қалған. Солардың күресімен, жан аямай жанталасып істеген еңбегімен қалған» деген ұлағатты сөзі оралады.

Топырағынан талай саңлақ, талант, абыздар канаттанып ұшқан, киелі, бақ дарыған Балқаш елінің тарихы тереңде. Халқымыз егемендікке қол жеткізгеннен кейін тарихымыз қайта жазылып, өшкеніміз жанып, өлгеніміз тіріліп жатыр. Кезінде ел құрметіне бөленіп, ер атанғандардың рухына тағзым жасалуда. Осы мақсатпен ауданда тарихи тағылымы мол кітаптар жарық көріп, жас ұрпаққа өнеге болуда.

Ауданымыздың тарихында ерекше орын алған тарихи тұлғалардың ішіндегі айтулысы Сүндетбай Смайылұлы туралы жарық көргелі отырған кітапты тәрбиелік маңызы зор

деп ойлаймын. Бұл кітапта кісілігімен елге атағы кеңінен танылған Сүндетбай болыс жайлы мол мағлұмат алып қана қоймай, тарихи, рухани өрісімізді кеңейтеріміз сөзсіз.

Үлкен мерейтой қарсаңында бізді ата-бабаларымыздың әруағы желеп-жебеп жүре берсін дей келе, жер бетіндегі шаңырағымыздың бәрінің бақыты асып, ырыздығы тасысын дейміз.

Өшпес ұлағат

Биыл тарихи тамыры тереңге кеткен Балқаш ауданының құрылғанына 80 жыл толу мерейтойы үлкен көлемде аталып өтуде. Соған байланысты ұйымдастырылған шаралардың бір парасы елдің өткенін жаңғыртып, бүгінгі ұрпақтарына таныстыру болып отыр. Аудан тарихының қалтарыстарында ұмытылуға жақын қалған, кезінде ел тағдырына айрықша ықпалы болған көптеген оқиғалар мен тарихи тұлғаларға арналған естелік мақалалар, бейнефильмдер мен сурет альбомдарын жасау, тарихи орындарға экспедициялар шығару қолға алынып, жүзеге асырылуда. Сондай жұмыстардың бірі де бірегейі аудан халқының 1930-1932 жылдары ашаршылық қырғынына ұшырауына әкеліп соққан Кеңес үкіметінің әміршілдік-зорлықшылдық саясатына қарсы шыққан 1928 жылғы Ақкөл көтерілісі құрбандарына арналған монумент орнату болса, енді бірі арнайы кітап шығару мәселесі. Өйткені бұлар әжептәуір қаржылық шығындарды қажет етеді. Осы орайда бақ дарыған Балқаш елінің ажырамас бөлігі Көктал ауылы халқының өз тарихына арналған кітап шығаруға талпынысы өте құптарлық жағдай.

XIX ғасырдың аяғында Жетісу губерниясы, Қапал уезі, Қаратал уезінің құрамынан төменгі Іле болыстығы болып бөлінген елдің алғашқы болысы, бүгінгі Көктал ауылының бабасы Сүндетбай қажы Смайылұлының рухани ұлықтай отырып, ол кісінің айналасында тұрғылас дәуір кешкен небір жақсылар мен жайсаңдардың да әруақтарын ардақтаған

бұл кітап, сонымен қатар бүгінгі ұрпақтарының да мерейін өсіретін еңбек екені рас.

Туған жердің тал бесігінде тербеліп өскен Кеңесбай Сүлейменов ағамыздың осы кітапты жазуы көп жылғы жемісті еңбегіндегі ерекше белес. Реті келгенде айта кететін бір нәрсе – Көктал ауылынан шыққан азаматтардың ішінде еліне жақсылық жасағысы келіп, талпынып жүретіндердің көп екені, әсіресе кейінгі жастардың туған жеріне деген ықыласы, ниеті қуантады. 1992 жылы Сүндетбай қажыны еске алу Асы, осы ауылдың төл перзенті, көпжыл ауданымызды басқарған Ә.Ахметов әкеміздің 70 жылдығы мен мектепке атын беру шаралары, ауылдағы білім ошағы – мектептің 70 жылдық мерейтойының ұйымшылдықпен өтуі және осы кітаптың жарыққа шығуы ел бірлігінің жарқын көрінісі. Сонымен бірге осы кітапты шығаруға демеушілік көрсеткен бауырларымыз бен қолдау жасап ақыл-кеңес берген ағалардың да ісі үлгі-өнеге екенін де ұмытпаған жөн.

Бабалар дәстүрін бойларына мол сіңірген көкталдықтар келешекте де ел бірлігін сақтап, елдіктің үлгісін көрсете беретініне кәміл сенеміз.

Осы кітапты шығарушы ынталы топтың атынан
Бақыт Тілеубаев

Көмбетөбе баурайында

Жер жәннаты Жетісудың Балқаш өңірін қақ жарып, жайрандап ағатын, ерке сылқым Іле өзені төмендеген сайын сан салаға бөлініп, аймағын суландырып, суына үміт артқан жағалай жатқан еркін елін риза етіп, артылған суын, айдыны шалқар көкше теңізге жеткізеді. Төменгі Іле айырықтарының бірі-Жиделі мен Кетпенқалды өзендері. Екі өзеннің жақындасқан алабында жалғас қатар жатқан үлкен алқап, кең қос жазық: Мәліш сазы мен Тоқымбай даласы көсіліп жатыр. Бұл Жиенбеттің Итай мен Мыржық деген руларының шекараларының шектесетін жері. Алқапты жағалай, Көмбетөбені орай қоршап, сұғына кіріп, Тоқымбайды айналып, Кетпенқалды өзені ағады. Байғұтты шоқысының түбінде Зорқарадан келетін, Қара өзекті қосып алып, Қызылжыңғылдың сағасы арқылы қайдасың —деп Майлыбасқа тартады.

Осы алқапта, осы жазықта талай ас, той-думан өткен. Соңғы рет 1923 жылы қоңыр күзде халқына қадірлі, еліне сыйлы, көкірегі ояу заман тынысымен үндесебілген сұңғыла, Төменгі Іле болысының тұңғыш болыс басқарушысы Смайылұлы Сүндетбайдың асы өткен.

Ол 1922 жылы, 49 жасында қайтыс болды. Кісілігімен елге атағы кеңінен танылған, Жетісу губерниясы ғана емес, одан тысқары жерлерге есімі белгілі, болған адам. Сүндетбай қайтыс болған соң, туыстары мен ағайындары марқұмның аруағын ардақтап, келесі күзде ас бермек болып іске кіріседі. Бұл кез кеңес өкіметінің ел ішінде билігін жүргізіп, төңкеріс комитеттері құрылып, бай-кулактарды биліктен ығыстырып, ескіліктің көріністерімен күрес бел алып, кедейлер билігі өрлеп тұрған уақыт болатын. Соған қарамастан кеңес

өкіметі бұл астың өтуіне кедергі жасамаған. Әрине оның бірнеше негізгі себептері болды. Сүндетбай болыс халыққа қызмет еткен, кедей-кепшікті қолдап, жетім-жесірге, қамқор пана болып, пысықайлар мен байлардың қанауына жол бермей аратұра білгендігі, кеңес өкіметін қолдағандығы, кеңінен танылғандығы. Сол кездегі қазақ өлкелік комитетінен ас өткізуге арнайы рұқсат алынғандығы. Жазушы Сабыр Шәріпов бұл ас туралы былай деп жазды “Ел арасы толқулы еді. Жаңа өкіметтің ертеңін бұлдыр болжағандардың көзқарасын тұрақтандыру ниетінде өкімет басындағы ел жақсылары Сүндетбайдың үш жүзге сауын айтқан асын пайдаланып, үгіт жұмыстарын жүзеге асыруды алдыңғы кезекке қойды. Сол кезеңде ол айтарлықтай іс-шараларды жүзеге асыруға пайдасы тиді. Ел арасы бекіп, үш жүздің игі жақсылары мәмлеге келіп тарады”.

Жаны жайсаң азаматты, ақылды, қолы ашық адамды халқы қадірлеп құрметтеген. Иmandылыққа біржола бет бұрып, әкесін қажылық сапарға апарып келуі елге үлгі, өнеге-өсиет болған. Ас беру тауқыметі оңай шаруа емес. Оған ағайын-туыстары ғана емес, ел-жұрты көпшілік атсалысуды керек етеді. Сондықтан бұл асқа Бәйшегір балалары мен Жалайыр ұрпақтары өз үлестерін қосты.

Асқа дайындық жұмыстарын ұйымдастыру үшін арнайы комиссия құрылды.

Комиссия құрамына: Ниетбай бастаған Смайыл балалары, Мыржық Қойшығұлұлы Шәріп, Ақтеке Тұтқышбайұлы Жаманқұл, Итай Сүттібайұлы Ысқақ, Базар Ойшы байдың баласы Сенбек, Есімбол Тәжікбай қажы, Есқара Құмғанбай би, Қайшылы Жалайыр Жұман болыс және тағы басқа өкімет адамдары кіреді. Асқа байланысты материалдық шығындары: қаржы-қаражат, сойыс малдары, асқа тігілетін үйлер, дүние-мүліктердің есебі алынып, ас өтетін орын белгіленді. Алты ай бұрын сауын айтылып астың өтетін мерзімі, ат шабысы, балуандар күресі, сайыс, ақындар айтысы жайлы хабар таратылды. Арнайы қонақтар шақырылды. Асқа мемлекет қайраткері Жұбаныш Бәрібаев тағы басқа өкімет адамдары, ақындар-жыр дүлейлері: Кенен Әзірбайұлы, Қалқа Жапарбайұлы, Шашубай Қошқарбайұлы шақыру алады.

Асқа арнайы өкімет тапсырмасымен келген белгілі мемлекет қайраткері Жұбаныш Бәрібаев астың басынан аяғына дейін қатысқаны белгілі.

Жазушы Бек Тоғысбаев “От пен күл” деген кітабында Сүндетбай болыстың өміріне біраз тоқтаған. Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында “Балқаш өңірі” газетінде С. Жұмановтың “Халқына қадірлі болған қажы”, Зарыққан Есілбаевтың “Сүндетбай қажы” деген көлемді мақалаларында Сүндетбай болыс өмірінің жарқын беттері жайлы ашылып жазды. Талас-тартысқа толы кезеңдермен, сырға толы жайлары, қажылық сапары жайлы көптеген мәлімет берілген. Кеңес өкіметінің ел өміріне ендеп ене бастағанына қарамастан, ешбір қарсылықсыз ұйымдасқан түрде өткен ас жайлы тұшымды ойлар, тартымды, тәуір пікірлер айтылған 1992 жылы Сүндетбай қажының қайтыс болғанына 70 жыл толуына орай, туыстары мен ағайындары Көктал ауылында Ерсары Әбдікерұлы Төлеубектің үйінде ас берді. Асқа халық көп жиналды: Ат бәйгесі, балуан күресі, түрлі спорт ойындарынан жарыстар өткізіліп, қажының аруағы ардақталды.

Сүндетбай Смайылұлы 1873 жылы қыркүйекте Алматы облысы, Балқаш ауданы, Көктал ауылының аумағында дүниеге келген. Әкесі Смайыл орта ауқатты адам болған. Ол-Жалайырдың Бәйшегірінен тарайтын Жиенбет руының Мыржық деген атасынан туған Ерсарының ұрпағы. Өз әкесі Бәжібай. Смайылдан сегіз ұл туған. Олар: Ниетбай, Сүндетбай, Кеңесбай, Тезекбай, Ноғайбай, Түменбай, Дәркенбай және Жексенбай.

Олардың анасы – Балқия өнегелі, адамгершілігі мол, ойы жүйрік, тәрбиелі жердің қызы. Бойында жасандылығы мен жалғандығы болмайтын, мінезі жайдары, өресі биік, кеңпейіл, кіршіксіз таза көңілмен жүретін адам болған. Смайыл Рысбергеннің Қаратөбесінің етегіне қыстау салып, Шыбықты көлді жайлап, Шоқаның шоқысында көктеуде болып, Жиделі мен Қоғалы, Құр Іле алқаптарында көшіп-қонып, мал өсіріп, өсіп өнген.

Ол-Мыржық атасының старшыны әрі биі болып, ел билеу

жұмысына араласып, елдің тыныс тіршілігі мен әлеуметтік өміріндегі мәселелерді шеше білген, сауаты бар адам. Балалары шетінен еті тірі, пысық болып, ел өміріне белсене араласқан. Ниетбай мен Дәркенбай – кеңес өкіметі кезінде қызмет атқарып, ел арасында үлкен беделге ие болғандар.

Ұлдарының ішінде Сүндетбайдың болашағынан үлкен үміт күткен. Патшалық Ресей бодан халықтардың бірі қазақ елін билеудің түрлі тәсілдерін ойлап тапты. 1822 жылы Сперанскийдің “Сібір қырғыздары туралы” әйгілі жарғысы шықты.

1867 жылы “Сырдария және Жетісу облыстарын басқарудың уақытша ережесін” бекітті. Оның артынша басқа губерниялар құрыла бастайды. 120-200 шаңырақ бір старшын, 1000-2000 шаңырақ бір болыс уезге, одан әрі олар губернияға бағынды. Билік басында уезде ояз, губернияда қазақтар “жарым патша” деп атаған генерал губернаторлар отырды. Қазақ даласы губернияға, уезге, болысқа, старшындыққа, биліктің алуан түрі арқылы басқарылатын аймаққа айналып тұрған кез Сүндетбайдың жігіттік кезеңіне тура келеді.

Бәйшегір баба ұрпақтары Жетісу губерниясы, Қапал оязы, Қаратал болысының әкімшілік бағынысында болды. Балқаш өңірінде Іле өзенінің бойында тіршілік етіп жатқан елге әкімшілік басқару орталығы Қараталға қатынау үлкен қиындықтар келтірді. Жер шалғайлығы, жол қашықтығы, жол бойында елді мекендердің болмауы, ауыз су тапшылығы сияқты кедергілер көп болған. Жолаушылардың ат-көліктері ұзақ жолға шыдас бермей болдырған, опат болған. Адамдардың жолда жаяу қалған кездері жиі кездескен. Адам шығындары да аз болмаған. Іле бойын қоныстанған жұрт қиын жағдайдан шығудың жолдарын қарастырған. Осы мәселені шешумен айналысуды Іле бойының елі Арықтынымнан шыққан атақты Ойшы байға тапсырды.

Ол сол кезде Қапал уезін басқарып отырған Арықтымнан шыққан Жәлменді туысына жоғарыдағы жағдайды баяндап, Іле бойы халқының арыз-шағымдарын жеткізеді, елді біріктіріп, өз алдына бөлек, бір болыс ұйымдастыруды сұрайды. Бірақ Жәлмендіден мардымды жауап ала алмайды. Ойшы бай елге қайтып келген соң, елдің ақсақалдары мен игі жақсыларын жинап ақылдасады..

– Іле бойындағы елдің тағдыры ойыншық емес. Халықтың мұң-мұқтажына бейжай қарай алмаймыз. Менің бар байлығымды шашсандар да, Іле бойы жұртын Қаратал болысынан бөлуіміз керек, – дейді Ойшы бай.

“Жеңгенімді халқым білсін, жеңілгенімді қалтам білсін” деп Ойшы бай іске кіріседі. Көптеген қиыншылықтарға қарамастан ақыры дегеніне жетеді.

Халықтың арыз-шағымын арқалап, өзімен бірге сауатты бір топ серіктерін ертіп, Ояздың кеңсесіне барады. Арыз-шағымды тапсырып болған соң, Оязға ұлына “бауы берік” болсын деп айту үшін үйіне кіріп шығуға рұқсат сұрайды. Қазақ халқының салт-дәстүрінен хабардар Ояз әрең деген де рұқсат береді. Ояздың үйіне келіп, көрімдік деп, мол ақша ұсынады. Торға салып, алып келген, Балқаштың серісі жолбарыстың күшігін тарту етіп, ұлыңыз жолбарыстай жүректі жігіт болсын – дейді. Жолбарыстың күшігін көрген Ояз әйелімен екеуі әбден риза болады.

Балқаш көлінің айдынын мекен еткен, айдын ерке-сі аққудың бауыр жүнін салып жасаған мамық құс төсекті ұсынады. Ояздың әйелі барлық сыйлықты өте ықыласты қабылдап, балаша мәз болады.

Сый-сияпатқа риза болған Ояз Іле бойы елінің арызын қанағаттандыратынын айтады. Төменгі Іле болысына басқарушы болатын адамды ертіп келуді тапсырады. Ендігі жерде Ойшы бай бастаған елдің игі жақсылары болыс басқарушысы болуға лайықты азамат іздейді. Ауыл-ауылға білікті адамдарды аттандырады. Ел ішінен көптеген ақылды, білікті, пысық азаматтарды табады. Оларды іріктеп, әрқайсысын жеке-жеке, жан-жақты қарап, болыс басқарушысы қызметіне үміткер ретінде тандайды. Ойшы бай мен елдің беделді адамдары.

Мыржық Смайылұлы Сүндетбайды болыс басқарушысына бірден-бір үміткер болады деп тоқтам жасайды.

Ойшы бай бір топ нөкерлерімен Шыбықты көлдің жағасында жаз жайлауда отырған Смайыл байдың ауылына келіп түседі. Қонаққа құлын сойылып, дастархан жайылады. Астан соң, Ойшы бай Қапал уезінің басшысы Жәлмендімен

болған әңгімені қайталап жеткізеді. Ояздың қабылдауында болып, жаңа туған ұлына “құтты болсын, бауы берік” болсын деп үйіне барғанын, берген тарту-таралғыларын, оны қалай бергенін толық айтады. Жиналған көпшілік бұл әңгімені ұзынқұлақтан алып-қашты ретінде естігені болмаса, анығын білмейтін. Ойшы байдың мырзалығына, тапқырлығына риза болысты.

Іле бойы елінің Қаратал болысынан бөлінетінін естіп қуанысты. Ойшы бай Смайылға қарап: Байеке, Төменгі Іле болысына болыс басқарушысы болатын азамат іздеп жүрміз. Сіздің ұлыңыз Сүндетбайды соған лайықты үміткер деген тоқтамға келіп, сіздің ақ ордаңызға ат басын тіредік — дейді.

— Балам жас, ел тізгінін алып жүруге жарар ма екен — деп, Смайыл бай екі ұшты жауап береді.

Әңгіменің ұзын-ұрғасын шай құйып беріп, тындап отырған Балқия ана сол кезде күйеуіне қарап:

— Отағасы, сізге сегіз ұл туып бердім. Менікі емес, құдайдың бергені ғой. Соның біреуі маған бұйыратын шығар. Ойшы бай, сізге атқосшы болуға жараса бердім, сол ұлымды. Сүндетбайдың болашағынан үлкен үміт күтемін — дейді. Көпшілік мақұлдап бас изесіпті. Үйге Сүндетбайды шақыртады. Еңсегей бойлы, қара сұр, атжақты, қыр мұрынды, қыран қабақты, өткір көзді, қияқ мұртты батыл жігіт Сүндетбай сәлем беріп, үйге кіріп келгенде, іздеген адамдарын анық тапқандарын білді. Көпшілік бата беріп, ақ жол тіледі. Анасы Сүндетбайды туарда қасқырдың жүрегіне жерік болыпты. Смайыл бай қасқыр аулатып, жерік асын әкеліп береді. Бәбішенің жерігі басылмайды.

— Маған кездейсоқ қасқырдың жүрегін әкеліпті, жерігім басылмады. Қасқырдың арланының абадан дегені болады. Менің жерігім қану үшін соның жүрегі керек — дейді Балқия ана. Содан тездетіп, он шақты жігіт қасқыр аулап, абаданды қолға түсіріпті. Сонда туған екен осы Сүндетбай. Содан кейін Смайылұлы Сүндетбай Төменгі Іле болысының басқарушысы болып, екі мәрте сайланыпты. Үлкенін қастерлеп, құрмет тұтып, жетім-жесірлеріне пана, халқына қамқор болған. Әділдігімен, адалдығымен, ақыл-парасаты-

мен есімі ел аузында қалды. Дүние куу, дәулет жинау дегенді білмеген, сонысымен бөлекше құрметке, абыройға ие болған.

Батыл, ұшқыр ойлы, шешен Сүндетбай Қапал уезімен Жетісу губерниясының басшыларымен болыс билерімен, ел ағаларымен игі жақсыларымен тығыз қарым-қатынаста болған. Солар арқылы Үш жүздің атақты адамдарын танып білген. Қапал уезінің басшы қызметінде болған атақты Жәлменді мен оның баласы Пшанмен аралас, досжаран болған.

Жәлменді Сүндетбайды алғашқы көргенінде-ақ ұнатып, жас жігіттің бола-шағын үлкен үмітпен қараған. Жас болыстың ел ішінде жүргізіп жатқан істерінен хабардар: ұйымдастыру шеберлігіне, әділдігіне, шыншылдығына, туралығына қанық болып ризашылығын білдіріп отырған. Байлардың өсіміне, олардың кедей-кепшікке, жетім-жесірлерге көзқарасына қарасты мәселелердің оң шешім табатынына күмәнсіз сенген. Бірде Ойшы байға Жәлменді былай депті:

– Ойшы бай, жас болысың қалай, сенімен санаса ма? – депті.

– Жәлменді, мен халықтың қалауын істедім. Менің билікте нем бар – деп жауап беріпті.

– Өткір пышақ қынға қас деген, осы жас болысың тым қимылы ширақ, сөзі өткір, саған зияны тимейтін шығар дегенім ғой – деген екен Жәлменді.

Байлардың халыққа, кедейлерге, жетім-жесірлерге жасап келген әділетсіздігі мен қиянатын тоқтатқан. Ойшы байдың: – Сүндетбайды болыстыққа өзім қойдым, қамшының сабын өзім ұстаймын – деген ойы іске аспай қалады. Бірақ Ойшы бай көрегендік танытып, Сүндетбай мен ашық айқасқа түспеген.

Аста дүниеден өткен кісіні әулеті жоқтау айтып еске алса, ақындар оның кісілігін, адамгершілігін мақтап жырға қосқан. Ас кезінде ақындар айтысын ұйымдастырып, жеңген ақынға арнайы жүлде тағайындаған. Қордайдан келген Әзірбайұлы Кенен ақын мен Жалайыр Жапсарбайұлы Қалқа ақынның айтысын халық таң атқанша тамашалаған.

Айтысты Қалқа бастап:

Үш жүзде кім білмейді Сүндетбайды,
Қажы деп, қадыр тұтып ардақтайды
Болыс сайлап, халқына әділ болған
Осылай ақын Қалқа сөз бастайды.

Сен бе едің Қордайдағы Кенен деген
Құлағым Кенен десе елендеген
Асында Сүндетбайдың кез келіппіз
Қалқаны дәмең бар ма жеңем деген

Кенен:

Сенбісің Жалайырдың Қалқа ақыны
Жоқ па екен сенен тәуір басқа ақыны
Кененді жеңемін деп айқай салдың
Мықтымын, сен емеспін, бос тақымы —

деп екі ақын сөз таластыра отырып, Сүндетбай қажының асыл қасиеттерін, адамгершілігін, әділеттігін, көрегенділігін, елін сүйген азамат екенін жырмен өріп өрнектеді. Кенен ақынның биік даусы, адамды өзіне тартып алатын жағымды үні, алапат күші бар ақын екені белгілі. Жалайыр елінде Сүндетбайдың асында болғанын былайша баяндайды: Жалайыр елінде үлкен ас болды. Соған мен де бардым. Ән тындаймыз деп келген жұртта есеп жоқ. Алты қанат ақ үйдің іші де, сырты да иін тірескен халық. Атақты “Тік шырқау” әнін шырқап жатқан едім, үйдің кереге жіптері бырт-бырт үзіліп, шаңырағы қисайып ортаға түсе жаздады. Бір-бірін басып кетердей қаумалаған жұрт мұны Кененнің даусына шыдамай кетті деп жатты. Бәлкім солай да болған шығар - деп отыратын — деп жазды, Кененұлы Бақытжан. Онысын әкем өзінің : “Қадірді алма, құдайым, қартайғанда!” дейтін өлеңінде былайша көрсетеді:

Қадірді алма, құдайым, қартайғанда,
Кім әкеліп береді жантайғанда?
Жалайыр Сүндетбайдың жиынында
Алты қанат ақ орда үй шайқалды
Алатауды жаңғыртып ән салғанда –

деп, әкем Жалайыр Сүндетбайдың асында көпшіліктің өзіне деген ықыласын жиі қайталап отырушы еді – дейді.

Қазақ даласына аты шыққан, атақты ақын Сара Тастанбекқызы ауруына ем іздеп (бақсы, балгер) Бәйшегір Сүндетбай қажы аулына келіп, көп уақыт болып, ауруына ем табады. Қайтар кезінде болған жерлерін, көрген құрметі мен қошеметін еске алып, өлең жазыпты.

Жалайыр жалпақ жатқан берекелі
Ежелден белгілі ғой ел екені
Әдейі іздеп, аңсап келгенімде
Аранда қызық көрдім мерекелі

Көп болдым араңызда Балғалы, Андас
Бәйшегір, Арықтыным жатқан жалғас
Рахмет, Құрметіңе иемін бас
Дертіме шипа іздеп келіп едім

Айықты ауруымнан жаныма қас
Әулие адам екен Байғұл молла
Ауруды емдеп еді қалды жолда
Сүндетбай болыс екен осы аймақта
Ел- жұрты құрметтеген сөзге жорға –

деп айтқан өлең жолдары жұрт есінде қалыпты. Ақын Сара Тастанбекқызының Сүндетбай болыс пен жүздесіп, дәмдес болғандығының куәсы осы ел аузында қалған өлең жолдары. Сара Тастанбекқызының “Тордағы тоты ” деген өлеңдер жинағында көрініс тапқан.

Сегіз қырлы

Сүндетбай жастайынан ақылды, зерек, ерекше қабілетті бала болып өседі.

Домбыра тартып, ән айтады. Күреске түсіп, өзі қатарлы жігіттермен белдесіп, мерейі үстем болып жүреді. Әсіресе оқуға ықыласты болады. Әкесі Смайыл мешіт ашып, балалардың сауатын ашу үшін молда ұстаған. Есқара Қара-Бейсенбет Жәкешұлы Шәмші халық “сары молда” ағап кеткен адам еді.

Ол Қазан қаласында діни семинарияда арнайы білім алған. Смайылдың шақыруы бойынша осында келген болатын. Сары молданың алдынан білім алып, енді оны ары қарай дамыта түсудің сәті келе кетеді. Сол қарсаңда Ташкенттегі діни семинарияны бітіріп, Бұқара қаласындағы жоғары дін оқуын тамамдаған Сиыршы Таубек баласы Сағатбек келеді. Ол сол кезде Ташкенттегі дін жұмысында инспектор болып жұмыс-қызмет істейді екен.

Жетісу өңіріне келіп дін жұмыстарын ұйымдастырып, қайту сапарында 1887-1889 жылдар аралығында Бәйшегір Мыржық еліне, яғни Смайыл байдың ауылына тоқтайды. Сағатбек сол замандағы білімді адам болса керек, өйткені ол 40 жасында Халиф атағын алыпты (инспектор, тек дін жолында). Сүндетбайдың осы Сағатбектен дәріс алуының сәті түседі. Сағатбек кенеттен ауырып, Смайыл ауылында қаза болады. Кейін Халиф-Ишан атанып кеткен жерге жерленеді. Сағатбек Халиф-Ишан Сиыршы Жалайыр Құдайбергеннен тараған Таубекұлы. Олар үш ағайынды. Сағатбектен Ахметқұл мен Пазыл туған, олардан тұқым жоқ. Үлкені Жастай қайтыс болған. Асанынан ұрпақ бар.

Бәйшегір Сүндетбай қажы елінде осыдан бір ғасырдан астам уақыт бұрын қайтыс болған аталарының зираты жатқанын Асаннан тараған ұрпақ білген. 2005 жылы, көктемде Таубектің шөбересі Асанов Құрманбек деген азамат туыстарын бастап, Көктал ауылын іздеп келді. Халиф-Ишан атанып кеткен биік қара төбенің көлемі шағын Батысын жағалап Жиделі өзені ағады. Жері шұрайлы, суы құнарлы,

оты бігік, жайылымды өріс. Биік қара төбенің етегінде Сейсенұлы Саятай мен Есбайұлы Құрышпанбеттің шаруа қожалықтары қатар жатыр. Олар төрт түлік мал өсіріп, қоражай салып, сол өлкенің сәнін келтіріп, әрін кіргізіп отырған азаматтар. Солардың көрсетуі бойынша көп қорымның арасынан Сағатбек Халиф-Ишанның жатқан жері анықталып, зираты табылды. Аталарының мәңгілік тыныстаған жерінде ас беріліп, құран бағышталды. Аруағы ардақталды. “Білімді атаның ұрпағы білікті”, – десті жұрт.

Сүндетбай асау жылқы үйретуге құмар болады. Қандай асау болсадағы, мысы басып, төрт аяғы дірілдеп, тырп етпей қалады екен. Өзі мініп, басқаларға мінгізіп, бас-көзін шылап, ақ тер, көк тер қылып, аз уақыттың ішінде бас білгізеді екен. Аса айлалы, әдісқой, тақымды болыпты. Жүген-құрық тимеген асау көк бестіні ауыл жігіттері жабылып үйретіп жатады. Анасын арда емген, еркін өскен қара көк сүйекті, ірі жылқы еді. Шу асаулығына басып бой бермей жүреді. Оған мініп, бас білгізу оңай болмайды. Тақым кесті талай жігіттер мінгені мен көк бесті тымақша ұрып, мойындамайды. Ат үйретуді тамашалап тұрған көпшілік қара көктің мысын басатын бір жігіт табылмағаны ма деп тұр еді. Осының бәрін сырттан бақылап тұрған Сүндетбай көк бестіге өзі мініп көруді тәускел етеді. Жылқышының жалпақ торы атына мініп, кекілі мен құлағын қосып ұстап, басып тұрып, асауға ер салғыздырады. Тізгін, шылбырды қолға алып, жалпақ торының үстінен, көк бестінің үстіне лып етіп, мініп алады.

Асаудың басын күнге қарай бұрып, шаба жөнеледі. Сүндетбайдың көк бестіні қалай үйреткені жайлы ел арасында талай әңгіме болады. Жас жігіттің бойында өздері білмейтін ерекше қасиеттің бар екеніне көпшілік шүбә келтірмей тарасады. Үй толы төрден есікке дейін отырған қонақтардың шәй кеселерін ауыстырмай жеткізіп, айтқан әңгімелерін қалт жібермей тыңдап, әр қонақтың қимыл-қозғалысын бақылап отыратын ерекшелігі болған.

Атбауырын сыздырта жасыл шалғынды кешіп келе жатқан жолаушылар жаңа жұртқа орныққан, іздеген ауылдарының үстінен түсті. Шу өзені алабында жайлауда отырған Шай-

мардан байдың ауылына Смайыл бастаған топ ат басын тіреді. Ауыл үсті абыр-сабыр, қызыл-жасыл киінген қыз бозбала, ауыл толы адам, керме толы аттар. Үзеңгілес, сырлас адамын көрген Шаймардан Смайылды достық көңілмен қарсы алды. Ақ ордасына түсіріп, қонақтарына қымыз ұсынып, ас әзірленіп, жөн сұрады. Ол Қаратау асып Қожа Ахмет Ясауидің кесенесіне арнайы барып, тәу еткен Түркістанға сапарының мәнін түсіндірді. Қасына ерген адамдарының аты-жөндерін атады, ұлы Сүндетбайды көрсетті. Ашық жарқын әңгіме ауылдағы думан жайына ауысты. Әңгіме арқауын созып, сөз тізгінін ұстап отырған бай әңгімешіл кісі еді.

– Смайыл бай, қуаныш үстіне дөп келдің. Кенже қызым Зылиқаны ұзатқалы тойға дайындық жасап жатырмын. Құрметті қонағым болып, тойға қатысыңыз – деді, Шаймардан көл-көсір тойының төрінде отырсын деген ниетін білдіріп.

– Достық көңіліңізге, шынайы ниетіңізге үлкен рахмет. Жолаушыны жолда көр деген, Байеке. Елден шыққалы біраз уақыт болды, – деді Смайыл. – Балаңыз бақытты болсын, барған жерінде құрметке бөленіп, ауылының анасы атансын, – деп бетін сипады. Шаймардан сөзді ары қарай жалғастырып:

– Балалар мен балалар таныссын. Сүндетбайжанды қалдыр. Тойға қатыссын. Тойдан соң қасына серік қосып қайтарамын – деді ол, жігіт жүзіндегі пейілді байқап. Смайыл ұлына қарады. Той тойлағанға не жетсін кім қарсы болсын. Ол басын изеді, мақұлдағанын білдірді. Ұлы Бақдәулетті шақыртып, көпшілікке сәлем бергізді. Сүндетбайды арнайы таныстырды.

Бақдәулет оңтайлы, епті, пысық жігіт болатын, екеуі бір-бірімен тіл табыса кетті. Қарындасы Зылиқаны Жұман деген жігітке ұзатқалы жатқанын әңгімеледі. Оны мен таныстыратын ниетін жеткізді.

Ертеңіне Смайыл бастаған топ аттанып кетті де, Сүндетбайдың қасына Әжібекті қалдырды. Бақдәулет сөзінде тұрды. Сүндетбайды ертіп күйеу жігіт түскен үйге келді. Сұлу жүзді, ашаң жігіт орнынан атып тұрып, жатырқамастан келгендерді күшак жая қарсы алды. Бақдәулет екі жігітті бір-біріне таныстыруды өз мойынына алды. Сүндетбайға қарап тұрып:

— Бұл жігіт Балқаш бойынан келген Жалайырдың ішінде Бәйшегір Смайылдың ұлы Сүндетбай мырза — деді де аз-кем тоқтап, Жұманға бұрылып қарады.

— Күйеу жігіт, Жұман деген осы — деп, күлімсіреді.

Жастары шамалас екі жігіт төс қағысты. Бұл рәсім олардың арасында үлкен достыққа айналатын бастау болатынын, олар ол кезде білмеген еді. Жұман сөзге шешен, ойы оралымды, білімді, өнерлі, алғыр жігіт болатын. Адамгершілігі мол, ақылды жігіт жаңа танысының бойындағы асыл қасиетін тани білді, оны көрген бетте өзіне жақын тартты. Таныстықтары бірте-бірте достыққа жетеледі. Той үстінде екеуінің жұбы ажырамады. Бірге жүрді, бірге қыдырды, бірге отырды, топқа бірге араласты. Ойын сауықтың ортасында болды. Өнерлі жігіттер домбыра тартып, ән салды. Олардың аз уақыттың ішіндегі бір-біріне деген ынта-ықыластарына, ниеттеріне басқалар қызыға қарады. Жігіттермен қатар, кара көз қыздар да тілдесуге ынтықты. Дүрия камзолы, үкілі камшат бөркі, торғын шәлісі кербездігін кемелдендіріп тұрған Жұманның кербез қарындасы Үмітер де осында. Ол жеңгесінің тойына, тойдан соң, оның ұзатылуына қатысады. Сирек көрінеді, үнемі болашақ жеңгесінің қасында. Бойшандау, әдемі кара торы, қарақат көзі мөлдіреп, күлген кезде аппақ тістері маржандай тізіліп көрінеді. Ақылының көркіне сай екендігі жанының жайсандығымен ашылып көрініп тұрады. Оны көргенде жігіт те ынтыға қарады. Қайта көргенше тағат таппады, асау сезім шынайы махаббатқа айналмаса неғылсын.

Аспанда ай жүзген тұңғиық, тынық түнде, жайлаудың саф ауасы көкірегінді күмбірлетеді, кеуденді кереді. Өзеннің сылқ-сылқ күлген сұлудың күлкісіндей тұнық иірімі ғана тыныштықты бұзып тұрғандай. Күлкілері сыңғырлап, шолпылары сылдырлаған көп қыздың ішінде сылқым жеңгесімен қол ұстасып, алтыбақанға Үмітер де келді. Онымен емін-еркін сөйлесе алмайды. Оңаша емес қасында ағасы. Ол ешнәрсеге мән бермеген болады, байқатпауға тырысады, бірақ тез арада түсінісіп қалғандарын қағыс жіберген жоқ. Көз көңілдің айнасы деп, қыздың қылығы, жігіттің ынтығы

басқаларға байқалмаса да, оған елеусіз бола алмады. Жігіт әдеп сақтап, қыз ағасынан ұят деп, сыр бермеуге тырысып бағуда. Алтыбақанда бірге тербеліп, әткеншекке қатар мінудің қисыны келе қалды. Ерке Кербез қыздың қолаң шашындағы күміс шолпысы сыңғырлап, күлімсірей қарағанда, маржандай аппақ тістері жарқ ете қалды. Еркелігін білдіре, білегін жігіттің иығына асты да, халық әні “Ахау керімді” әулете жөнелді. Қыздың жібектей нәзік үніне, жігіттің жағымды қоңыр дауысы өлең қайырмасында қосыла шырқалып жүре берді.

Ахау керім
Бұраң белім
Күнде жиын, күнде той
Жүрген жерім —

деп, өлеңге әсем әр беріп, шырайын кіргізіп, жандандырып қалықтатты.

Ризамын, жан қалқа, сертке жетсең
Қиын-қыстау жерлерден аман өтсең
Бір шыбындай жанымды құрбан етем
Ғашығыңды өзің біл зар еңіретесең —

деп ішкі сезім, лықсып, толқын атып, сыртқа ақтарылып жатты. Жанарлары жалтылдап жалын атып, гүл іздеген періште көңілдер үйлесім ырғағын бірге тербеді. Алтыбақанға жиналған қыз-келіншек, жігіттер мен бозбала жарасым тапқан дауыстарға құлақ қойып, елти құмартып жұпар жұтқандай тамсанып, сүйсіне тындады.

Ән аяқталған кезде оларды қолдап, дем беріп, қошемет көрсетті. Адалдық пен інкәрлікті өлеңмен өрнектеген екі жас аса көңілді еді. Жігіт қыздың құлағына баяу сыбырлай жалғыз ауыз сөз жеткізді. Қыз жымыып, жігітке қарады. Ерке сылқым Зылиқа қыздың ұзатылу тойы аяқталып, тойға келгендер тарай бсатады. Бақдәулет қонағын жібергісі келмеді, оның үстіне Жұман да өз тойына шақырып, тойға қатысуын өтінді. Ағасының қасындағы қыздың қимастықпен үздіге

қараған пәк көзқарасы жігіт жүрегін лүпілдетіп жіберді. Қонақ жігітті дегеніне көндірген Жұман оны ертіп, күншілік жердегі ауылына көшген бұрын келді. Әкесіне сәлемдесіп, қонағын таныстырды. Асқарбай мінезге бай, сабырлы, парасатты адам еді. Ақылды адамның бойындағы жақсы қасиеттері тағылымды тәрбие арқасында ұл-қыздарына берілген, жатырқамай жөн сұрады. Азаматтығы айшықталып тұрған жас жігіттің бойындағы күш-жігері, ақыл мен әдепті, алғырлық пен кішіпейілділікті қалт жібермей анық байқады. Қырмызы бәйбіше де оның бойындағы асыл адамгершілік қасиеттерді жазбай таныды, әдепті елдің ұланы екенін білді. Аз уақыт ішінде балаларымен қалыптасып қалған қимастықты да жақсылыққа жорыды. Асқарбай бай бір жетіге созылған тойды дүрілдетіп өткізді, байлығын шашып, ешнәрсені аямады. Ат бәйгесі, балуандар күресі, сайыс тағы басқа қызығы көп тамаша тартысты ұлттық ойындардың әсері мол болып, естен кетпес әсер қалдырды. Той қызығы таусыла ма, бірақ оның да шегі бар. Сүндетбай осы аралықта көп нәрсені көңіліне түйді. Елмен жұртпен араласты, танысып білісті. Жаңа таныстар тапты. Жұманмен арасы бұрынғыдан да жақындай түсті, жолдастық достыққа қарай ұласты. Ата-анасының пейіл, мейірімі ұлғайды. Қыздың өзіне деген қимастығы артып, күштарлығы шынайы сезімге айнала бастағанын сезді. Осы уақытта өзі де ойлы жүзбен салмақтап, саналы түрде пайымдап, “Осы қызға қол жеткізсем, өмірлік жар болуға әбден лайықты” - деп ойлады. Қонақ болудың да қисыны бар, еліне қайтуға дайындала бастаған күннің бәрінде Үмітермен оңаша жолығудың сәтін тапты. “Жұрт мақтаған жігітті, қыз жақтайды” – деп, қыз жұдырықтай жүрегінің лүпілі түйілген кестелі ақ жібек орамал ұсынды. Бұл орамал қыздың үміті мен сағынышының белгісі екені айқын. Сезім сұлулығы ынтықтырған, ыстық лебі шарпыған қыздың жұмсақ, жылы алақанын жүрек тұсына басып тұрып:

– Үмітер, сені айттырамын – деді жігіт, батыл шешім қабылдап. Қыз күлімсіреп, басын изеді, көптен күткен асыл сөзді естіді.

– Сізді сағынатын боламын — деді, сыбырлай сөйлеп, ынтығын жеткізіп, келісімін берді. Жігіттің де күткені осы болатын. Сүндетбай Жұманның ата-анасына қонақжайлық көрсеткендері үшін шын пейілді ықыласын білдірді. Қыз ағасы Жұманға Үмітермен сөз байласқанын жасырмады. Әр сөзіне мән беріп сөйлейтін, ойын санаға түйіп қондыратын қайратты жігіттің шешіміне қыз ағасы нық сенді.

– Алла дегендеріне жеткізсін — деді, Жұман қимай қоштасып. Сүндетбай елге келісімен, әкесі мен шешесіне Асқарбай байдың Үмітер деген қызымен сөз байласып келгенін, қыз ағасының қарсы емес екенін айтты.

Смайыл ұзатпай-ақ Асқарбайдың еліне барып, оның келісімін алып, Үмітер сұлуды айттырып, құда түсіп келді.

Үмітер мен Сәлиман

Сүндетбай екі әйел алған. Екі әйел күндестік емес, үндестік, қызғаныш емес сыйластық, сырластық таба білген. Әдепті келін, сыпайылығымен өзгелерді әдеп сақтауға жетелеуші, үлкенмен үлкенше, кішімен кішіше тіл табыса білген. Ата күткен, ене сыйлаған, бірнеше қайын өсірген, ұрпақ өсірген, қолы ашық, дастарханы мол, бақытын баянды еткен. Заман ағынымен арпалысып өмір сүрген, биліктің артықшылығын пайдаланып, көп адамға жетім-жесірге, кедей-кепшікке жақсылық жасауға ұмтылған адамға сүйеніш, ақылшы қамқоршы бола білген. Билік иесіне тұзақ құрып, іліктіргісі келетіндер, басқан қадамын аңдып, сүріндірудің амал құрығынан аман жүруде қасынан табыла білген. Ондай адал жар, ақылшы дос екінің бірінің маңдайына біте бермейтін бақыт. Туған шаңырағында жақсы тәлім-тәрбие алған, нағыз қазақ қызына тән қасиеттері мен артықшылықтары бойларында болған. Бұл әйелдер мінез байлығымен сөйлесе де, күлсе де көпке ұнайтын. Екеуі де салт-дәстүрді сақтаған шығыс әйелдеріне тән әдеп пен инабаттылықты дәстүр тұтқан. Әйелдік, аналық мейірбандылық пен төзімділікті медеу еткен, күйеуінің қадірін білетін жандар болған. Үйлерінің ажарын, ауылдың береке, бірлігін келтіріп отырған. Бірін көп

қылып, көбін көл қылып, ер азаматын пір тұтып, құрметтеп қадірлеген.

Сүндетбайдың өзінің жүрек қалауы мен ұнатып қосылған әйелі – Үмітер. Қайшылы Жалайыр Жұман болыстың қарындасы. Бойшаң қара торының әдемісі, сұлу, қыр мұрынды, аппақ тістері маржандай тізілген, қыпша бел, ойы ұшқыр, ақылы көркіне сай, адамгершілік қасиетін мінезіндегі көркемдігі ашып тұратын, жаны жайсаң, жан сүйсіңтер істері көп болған әйел. Үмітер Ізтай және Ұмсын деген екі қыз туып, Ниетбайдың ұлы Мәусімбайды бауырына салып, тәрбиелеп өсіреді. Ауылдың ішкі-сыртқы шаруашылық жұмыстарын атқару, оны ұйымдастыруды, өзі атқарып, күйеуіне салмақ салғызбаған.

“Ат – ер қанаты” деп болыстың сенімді серік аты, Қоңыраттың күтіміне ерекше назар аударған. Шалғайда ел аралап, Қапал асып, ел-жұртының қамымен жүрген күйеуінің оралар мерзімін біліп, күзет қойғызып, ас-суын дайындап отырған. Қоңыраттың дүбірі естілісімен, керме ағаштың түбінде тосып, күйеуін аттан түсіріп, атын байлаған. Күлімсірей жүріп, дастарханын дәмге толтырып, күйеуінің қас-қабағын, қимыл, қозғалысын қалт жібермеген.

Екінші әйелі – Сәлиман, Найманның қызы. Әкесі Смайыл құда түсіп, айттырып қосқан. Ол – орта бойлы, аққұба, көзі қарақаттай мөлдіріген, оң жақ бетінде әдемі қап-қара меңі бар, пісте мұрын, көрікті сұлу әйел. Одан Күлғайша, Айғанша, Тайғанша деген үш қыз, Көптілеу (ертерек қайтыс болған), Нығыман деген екі ұл туған.

Сүндетбайдың ат қосшыларының бірі болған – Ерсары Жаманай баласы Жұртымбет былай дейді: – Ол үнемі таза кинетін, сыпайылығын сақтайтын, талғампаз, сырбаз жан еді. Ойын бүкпелемей ашық айтатын, бір сөзді адам болатын. Сегіз қанат ақ ордасын тіккен кезде, анадайдан барып, биіктеу жерден қарап, үйдің түзу тігілуін, әрбір уықтың дұрыс шаншылуын бақылап тұратын.

Әйелдерін тең ұстайтын, балажан кісі еді. Оңашада балалары үстіне шығып ойнайтын. Қоңыратты ерекше жақсы көрді, оны жанына балап мінетін. Мен әжетке жараған бетте

ат бағушы болдым. Қоңырат әбден қартайса да сойдырмады. Қара, қоңыр түсті жылқыны ұнататын. Кейін Қаракер ат мінді, ол да мықты, төзімді, келісті жылқы еді, бірақ Қоңыраттай қайдан болсын.

Сүндетбай қажы өмірі жайлы ойланып жүрген күндердің бірінде түс көрдім.

Сүндетбай қажының үйі екен деймін. Керегесі кең жайылған, еңселі ақ ордаға кірдім. Үйдің төрінде үш адам отыр. Біреуі – ер адам, екеуі – әйел. Ел аузынан естуімше көзін көрген адамдардың айтуы бойынша ер адамды жазбай танымын. Сүндетбай еңсегей бойлы, иықты, кең кеуделі, ат жақты, қалың қасты, қыр мұрынды, өткір көзді, сақал- мұрты сиректеу самайынан басталған шашы иектегі шоқша сақалы мен жалғасып тұрған қарасұрлау, жүзінен имандылық нұры тамған қалыптағы адам екен. Оң жағында отырған қараторы әйелдің басында ақ жаулығы бар. Сол жағында еріне таяу отырған аққұба әйелдің басындағы қызғылт жаулығын байқадым. Екі әйелдің де бастары ортада отырған ер кісінің иығынан сәл-пәл ғана асып тұр. Он жақта отырған әйелдің маңайында ешкім көрінбейді. Сол жақта отырған әйелдің маңайында біраз адамдар отыр.

Тоқымбай жазығына ас қонақтарына арналып 500-ге жуық үй тігілді. Он бес мыңдай адам жиналды. Өкімет адамдарының нұсқауы бойынша үйлерді топтап, ауыл-ауыл етіп, арақашықтық сақтап орналастырды. Барлық ауылдың бет алдына Мыржық руының үйлері тігіліп, кең алаңқай орталыққа Сүндетбайдың қаралы ордасын орналастырады. Осында мұңға малтыққан зарлы дауысты әйелдер көз жастарына ие бола алмайды. Олар марқұмның аруағын ардақтап жоқтау айтып жатыр. Екі мезгіл : таңертеңгілік күн шығарда, кешке таман күн ұясына кірер кезде дауыс салады. Үмітер мен Сәлиман қасында абысындары мен қыздары кезектесіп жоқтау айтады, кейде оларға басқа әйелдерде қосылады.

Сенсіз таңның атқаны-ай,
Сенсіз күннің батқаны-ай,
Құдіреті күшті бір Алла
Әсі де көрме айтқанды-ай.